

О. В. Аверчев,

д. с.-г. н., професор, профектор з наукової роботи та міжнародної діяльності, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8333-2419

Н. О. Аверчева,

к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри загальноекономічної підготовки, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4534-639X

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.15

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

O. Averchev,

Doctor of Agriculture Sciences, Professor, Vice-rector for scientific work and international activity, State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University"

N. Avercheva,

PhD in Economics, Associate Professor, head of the Department of General Economic Training, State higher education institution "Kherson State Agrarian University"

DIRECTIONS OF THE EFFICIENCY IMPROVEMENT OF LAND RESOURCES USE ON THE FARMS

Проведено комплексне дослідження ефективності використання земельних ресурсів та показників розвитку фермерських господарств в Україні у період 2000—2018 рр., виявлено основні тенденції на основі групування фермерських господарств за розмірами сільськогосподарських угідь. Визначено проблеми забезпеченості земельними ресурсами фермерських господарств та ефективності землекористування в сучасних умовах земельної реформи і формування ринку земель. Досліджено рівень ефективності використання земельних ресурсів фермерськими господарствами за показниками вартості валової продукції, урожайності та рівня рентабельності виробництва основних видів продукції. Обґрунтовано значення кооперації фермерських господарств у матеріально-технічному забезпеченні процесу виробництва та чинники, що стримують її розвиток. Запропоновано комплекс заходів природно-кліматичного, технологічного, матеріально-технічного, організаційно-економічного, соціального та екологічного спрямування, впровадження яких у фермерських господарствах сприятиме зростанню результативності виробництва і реалізації їх соціально-економічної ролі у розвитку економіки аграрного сектору і сільських територій.

The article describes a comprehensive study of the efficiency of land use and farm development indicators in Ukraine in the period of 2000—2018 and shows the main trends of their current development. The grouping of farms by size of agricultural land is carried out, average sizes are calculated, structural differentiation and polarization of farms by size of agricultural land are substantiated. The main problems of the provision of land resources of farms and the efficiency of land use in modern conditions of land reform and the formation of the land market are identified. The basic directions of the state support of farms, aimed at increasing their competitiveness in the market of rent and purchase of land, the necessity of development of state and regional programs of development of farms in the conditions of opening of the land market, introduction of a clear system of state support of small forms of management are revealed.

The level of efficiency of land resources use by farms according to the indicators of the value of gross production, yield and level of profitability of production of the main types of products is investigated. The advantage of the crop sector, the share of which exceeds 90%, is revealed based on the analysis of the production of gross production by farms. The reasons for the low level of farm efficiency in the farms are identified. The value of cooperation of farms in the logistical support of the production process and the factors that hinder its development are substantiated. It is determined that the intensification of production, increase of yields and obtaining more products per hectare of agricultural land are the basis for increasing the efficiency of production

in farms. The complex of measures of natural-climatic, technological, material-technical, organizational-economic, social and ecological orientation is proposed. Its introduction in the farms will help to increase the productivity of production and realization of its socio-economic role in the development of economy of agrarian sector and rural territories.

Ключові слова: земельні ресурси, ефективність, валова продукція, урожайність, рівень рентабельності, кооперація, ринок землі.

Key words: land resources, efficiency, gross production, productivity, level of profitability, cooperation, land market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Кожне фермерське господарство ставить за мету підвищення прибутковості діяльності на основі виробництва, переробки і реалізації товарної сільськогосподарської продукції за умови ефективного використання всіх видів ресурсів. Фермерські господарства в Україні є найбільшою за кількістю організаційно-правовою формою господарювання, яка має на сучасному етапі у користуванні 4707,2 тис. га сільськогосподарських угідь, їх частка становить 11,3 % у структурі земельних ресурсів аграрного сектора економіки. Проте значний потенціал фермерства використовується неефективно, показники їх розвитку низькі, на противагу світовим тенденціям. Крім того, дослідження ефективності використання земельних ресурсів фермерських господарств значно актуалізується в умовах проведення земельної реформи і прогнозованого високого рівня конкуренції на ринку земель сільськогосподарського призначення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові публікації щодо розвитку фермерських господарств тісно переплітаються із проблемою ефективного використання земельних ресурсів. На кожному етапі земельної реформи саме на фермерські господарства покладається місія вирішення продовольчої проблеми, підтримки добросовісної конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції та вирішення соціальних проблем села.

У наукових публікаціях Бойко В.О., Бойко Л.О. на основі аналізу діяльності фермерських господарств регіону визначено напрями їх спеціалізації, роль у виробництві продукції сільського господарства, переваги організаційно-правової форми господарювання. Обґрунтовано значення кооперації у формуванні конкурентних переваг та ефективному використанні виробничого потенціалу. Доведено соціально-економічну значущість фермерства в розбудові ринкової економічної системи, формуванні стійкого конкурентного середовища на споживчому ринку [1, с. 56—61].

Горіховський М.В. рекомендує фермерським господарствам розвивати збутову сільськогосподарську кооперацію з метою збільшення конкурентних переваг у протистоянні швидкому розвитку та експансії земель із боку великих аграрних формувань [2, с. 79—85].

В Україні на розвиток фермерських господарств мають негативний вплив багато чинників, а саме недосконалість законодавчої бази; слабка підтримка з боку державних і регіональних утворень; слабкий розвиток інфраструктури збуту, переробки і зберігання готової продукції; недостатність методичного забезпечення організаційно-економічної діяльності фермерських господарств [3, с. 43—47].

Мельник Л.Ю. досліджує причини низького рівня розвитку фермерських господарств в Україні, на відміну від світових показників. Системний підхід до цього питання дає підстави стверджувати, що результативність, економічна ефективність, стабільність і конкурентоспроможність будь-якої агробізнесової форми господарювання визначається низкою внутрішніх і зовнішніх факторів. Автором виявлено посилення процесів кон-

центрації щодо розміру земельних угідь у секторі фермерських господарств. Аргументовано, що важливою складовою державних програм підтримки спеціалізації, кооперації й інтеграції є передбачення будівництва оптових аграрних ринків у кожній області, а в кожному районі — створення агроторгових домів. На рівні сільських населених пунктів важливо сформувані заготівельно-обслуговуючі й збутові кооперативи, кредитні спілки тощо [4, с. 2—7].

На думку науковців Полтавської державної аграрної академії, невирішеною залишається проблема опрацювання цілісної концепції управління земельними ресурсами саме фермерських господарств, що враховує специфіку вказаної категорії агроформувань, сучасний стан їх землезабезпеченості та ефективності землекористування. Поліпшення показників землекористування у фермерських господарствах України має поєднувати заходи обґрунтування раціональних розмірів земельних площ, а також ефективне управління майновими правами на земельні ділянки сільськогосподарського призначення [5, с. 209—220].

На основі аналізу останніх наукових публікацій вважаємо за доцільне більш детально дослідити причини низької ефективності діяльності фермерських господарств та обґрунтувати напрями удосконалення їх системи землекористування.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення напрямів підвищення ефективності використання земельних ресурсів у фермерських господарствах в сучасних умовах реформування аграрного сектора економіки. На цій основі поставлені завдання дослідити динаміку розвитку землекористування фермерських господарств, провести порівняльний аналіз показників ефективності використання земельних ресурсів з іншими категоріями виробників, визначити напрями підвищення ефективності господарської діяльності на основі раціонального використання земельних ресурсів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Правові основи фермерського господарства щодо використання земельних ресурсів відображає Закон України "Про фермерське господарство". Проте право продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину не може бути повністю реалізоване без відкриття ринку земель. Законопроект 2178-10, який запроваджує ринок земель, містить ряд положень, які є нагальними і для фермерських господарств, зокрема: з 1 липня 2021 року скасовується дія мораторію на продаж аграрної землі, у період з 1 липня 2021 р. до 1 січня 2024 р. буде діяти обмеження на купівлю землі — не більше 100 га в одні руки, а з 2024 р. обмеження становитиме до 10 тис га в одні руки, до 1 січня 2024 р. право на покупку землі буде тільки у фізичних осіб. Важливим є передбачене переважне право орендаря на купівлю та розмір мінімальної ціни — не менше нормативної грошової оцінки до 2030 р. [6; 7].

Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського гос-

Таблиця 1. Кількість фермерських господарств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність (на 1 листопада)

Показники	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Кількість фермерських господарств	38428	42445	41524	32303	33682	34137	33164	86,3
Площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств, тис. га	2157,6	3661,2	4290,8	4343,7	4437,9	4580,1	4707,2	218,2
з них рілля, тис. га	1994,0	3492,6	4161,9	4223,3	4297,7	4456,0	4566,0	229,0
Площа с.-г. угідь в розрахунку на одне господарство, га	56,1	86,3	103,3	134,5	131,8	134,2	141,9	252,9

Джерело: розраховано за [10].



Рис. 1. Площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств в Україні

подарства, відповідно до закону, зобов'язані забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням; дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля; не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі та ряд обов'язків про надання інформації, дотримання санітарних та екологічних вимог, правил добросусідства у землекористуванні; збереження меліоративних споруд [8, с. 363].

В Україні у малих фермерських господарствах 35845 земельних ділянок площею до 500 га перебувають на правах власності із загальною площею 488 тис. га, на правах оренди — 21213 ділянок площею 374 тис. га, на правах постійного користування — 1129 площею 28 тис. га та за договорами емфітевзису — 582 ділянки і площею 4 тис. га [9].

На основі цього можна зробити висновок, що відкриття ринку земель приведе до значних структурних змін у формах власності та землекористування фермерських господарств.

У користуванні фермерських господарств у 2018 р. знаходилося 11,3 % сільськогосподарських угідь (23,5 % від сільськогосподарських підприємств). За статистичними даними, у 2018 р. у країні здійснювали підприємницьку діяльність 33164 фермерських господарства, їх кількість за період 2000—2018 рр. зменшилася на 5264, або 13,7%. Водночас площа землекористування

зросла більш як удвічі — від 2157,6 до 4707,2 тис. га (табл. 1).

Площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на одне господарство становила у 2018 р. 141,9 га, що у 2,5 рази більше показника 2000 р. Отже, в Україні відбувається постійне укрупнення фермерських господарств, збільшення площі землекористування (рис. 1).

Загальна кількість фермерських господарств зменшилася порівняно з 2017 р. на 973 одиниці (2,9%). На нашу думку, скорочення чисельності фермерських господарств спричинено

їх банкрутством, об'єднанням із більш успішними господарюючими суб'єктами, поглинанням їх земельних ресурсів і активів великими аграрними компаніями. За рік число фермерських господарств, які не мали земельних угідь скоротилося від 3368 (9,9% від загальної кількості) до 2227 (8,2%).

Земельні масиви більшості фермерських господарств залишаються меншими 100 га — у 23163 фермерських господарства, або у 69,8% від їх загальної кількості, було у користуванні 774,6 тис. га земельних ресурсів (лише 16,5%), площа сільськогосподарських угідь в середньому становила 33,4 га на одне господарство. Такі невеликі господарства мають обмежені можливості впровадження сучасних технологій, науковообґрунтованих сівозмін, нових технічних рішень, інвестиційних проектів. Проте досягти ефективності вони можуть у землеробстві закритого ґрунту, при вирощуванні багаторічних культур, овочівництва, тваринництва.

Таблиця 2. Розподіл фермерських господарств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада 2018 р.

Розмір земельних угідь	Кількість господарств		Площа с.-г. угідь		Середня земельна площа на одне фермерське господарство, га
	Одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної площі с.-г. угідь	
Господарства, що мали сільськогосподарські угіддя	30441	91,8	4707,2	100,0	154,6
у т. ч. площею, га					
до 3,0 га	1342	4,0	2,8	0,1	2,1
3,1–5,0	1430	4,3	6,1	0,1	4,3
5,1–10,0	2301	6,9	18,1	0,4	7,9
10,1–20,0	3498	10,6	54,4	1,2	15,6
20,1–50,0	10432	31,5	394,8	8,3	37,8
50,1–100,0	4160	12,6	298,4	6,3	71,7
Всього господарства до 100 га	23163	69,8	774,6	16,5	33,4
100,1–500,0	5111	15,4	1193,3	25,4	233,5
500,1–1000,0	1216	3,7	855,6	18,2	703,6
1000,1–2000,0	670	2,0	925,1	19,7	1380,7
2000,1–3000,0	167	0,5	406,9	8,6	2436,5
3000,1–4000,0	49	0,1	165,7	3,5	3381,6
більше 4000,0	65	0,2	386,0	8,2	5938,5
Всього господарства більше 100 га	7278	22,0	3932,6	83,5	540,3
Господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	2723	8,2	x	x	x
Всього фермерських господарств	33164	100,0	4707,2	100,0	141,9

Джерело: розраховано за [10].

Таблиця 3. Валова продукція сільського господарства фермерських господарств (у постійних цінах 2010 року; млн грн)

Види продукції	Роки								2017 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Продукція сільського господарства	3125,2	8177,5	11965,8	19188,8	18909,3	22101,4	21743,1	25118,9	803,8
Продукція рослинництва	2903,3	7719,2	10840,9	17847,0	17565,4	20705,3	20338,8	23619,6	813,5
Продукція тваринництва	221,9	458,3	1124,9	1341,8	1343,9	1396,1	1404,3	1499,3	675,7
Питома вага фермерських господарств у виробництві продукції сільського господарства	2,1	4,6	6,1	7,6	7,9	8,7	8,7	9,3	+7,2 в. п.
У тому числі продукції рослинництва	3,1	6,7	8,7	10,0	10,4	11,2	11,3	11,9	+8,8 в. п.
Продукції тваринництва	0,4	0,7	1,6	1,8	1,9	2,0	2,0	2,1	+1,7 в. п.

Джерело: розраховано за [10].

Важливо врахувати, що для дрібних й малих ФГ головне завдання — знайти свою "нішу" в сільському господарстві, у якій чинник приватної власності вагомий, а розміри не мають вирішального значення — це трудомісткі види виробництва (продукти малого тваринництва — баранина, козяче молоко, мед), плоди і ягоди, овочі, м'ясо свиней й усі види виробництва екологічно чистої продукції, зелений туризм тощо [4, с. 2—7].

На противагу їм великі господарства, землекористування яких перевищувало 1000 га, у загальній кількості становлять 951 суб'єкт (2,9 % від загальної кількості), середня площа господарства 1980,8 га. Їм належить 1883,7 тис. га — це 40% загальної площі фермерських сільськогосподарських угідь (табл. 2).

Отже, за період розвитку фермерства сформувалися різні за розмірами землекористування господарства, які значно поляризовані — від 1 га до декількох тисяч гектар земель.

Обсяги виробництва у фермерських господарствах постійно зростають, особливо після 2000 р., коли вони розширили площі землекористування за рахунок оренди земельних паїв. Якщо у 2000 р. фермери виробили 3125,2 млн грн валової продукції сільського господарства, або 2,1 %, то у 2018 р. їх частка зросла до 9,3 %, а обсяги виробництва зросли у вісім разів і становили 25118,9 млн грн (табл. 3).

У 2018 р. частка підприємств у структурі виробництва продукції сільського господарства становила 58,8 %, з якої на фермерські господарства припадало лише 9,3 % (11,9 % займала продукція рослинництва і 2,1 % продукції тваринництва).

Перевагу фермери віддають продукції рослинництва, а тваринництво залишається непривабливим через

збитковість більшості видів продукції. Питома вага рослинництва у структурі валової продукції сягає у 2018 р. 94%, а тваринництва — лише 6%. Структура і динаміка валової продукції фермерських господарств відображає переваги рослинництва у формуванні результатів діяльності фермерських господарств (рис. 2).

Основними вартісними показниками ефективності використання земельних ресурсів є виробництво валової продукції, обсяги одержаної виручки від реалізації та прибутку у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Порівняльний аналіз ефективності використання земельних ресурсів фермерськими господарствами і сільськогосподарськими підприємствами загалом свідчить, що фермери менш ефективно використовують земельні угіддя (табл. 4).

У 2018 р. у підприємствах на 100 га сільськогосподарських угідь одержано 791,3 тис. грн валової продукції, а у фермерських господарствах 533,6 тис. грн — на 32,6 % менше (рис. 3).

Урожайність сільськогосподарських культур також важливий показник ефективності господарської діяльності і використання земельних ресурсів, який у натуральному вираженні відображає рівень культури землеробства, окупність витрат на матеріальні ресурси, результативність управління і організаційно-технологічних заходів. Динаміка урожайності зернових і зернобобових культур та соняшнику свідчить, що у фермерських господарствах її рівень нижчий, ніж у підприємствах загалом (рис. 4).

У 2019 р. у фермерських господарствах урожайність зернових була 44 ц з 1 га, що на 9,7 ц/га нижче, ніж у підприємствах, по соняшнику — на 2,8 ц з 1 га і по овочевих культурах — на 45,7 ц з 1 га нижчою.

Збільшити показники ефективності використання земельних ресурсів у фермерських господарствах можливо на основі зміни напрямів їх спеціалізації і удосконалення структури виробництва. На сьогодні фермерські господарства виробляють більше 10 млн т зерна, майже 3 млн т соняшнику, їх питома вага у загальному виробництві у 2018 р. становить 14,4 та 19,8 % відповідно. Водночас фермерські господарства виробляють лише 2,7 % овочевої продукції, 5,3 % плодово-ягідної та 0,5 % картоплі. Водночас обсяги виробництва цих культур за період 2000—2018 рр. мають чітку тенденцію до зростання. На нашу думку, саме ці культури є потенціалом зростання ефективності у фермерських господарствах, оскільки можуть забезпечити високу вартість і прибутковість виробленої продукції на основі використання інноваційних технологій, трудових ресурсів села і організаційно-економічних переваг фермерства як форми господарювання.



Рис. 2. Динаміка і структура валової продукції фермерських господарств у постійних цінах 2010 року; млн грн

Таблиця 4. Виробництво валової продукції сільського господарства у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн

Показники	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Підприємства	170,3	309,6	451,0	642,0	699,5	704,1	791,3	464,7
Фермерські господарства	144,8	223,4	278,9	435,3	498,0	474,7	533,6	368,5
Господарства населення	1490,0	773,1	642,4	677,7	697,3	504,2	517,1	34,7

Джерело: розраховано за [10].



Рис. 3. Виробництво продукції сільського господарства у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн (у постійних цінах 2010 р.).

Продукція тваринництва також не приваблива для фермерських господарств через високий рівень трудомісткості і збитковість виробництва. У 2018 р. частка фермерства у виробництві молока становила лише 2,0 %, м'яса — 2,5 %, яєць — 0,7 %, вовни — 3,0%, меду — 0,2 %. Вважаємо, що у подальшому продукція тваринництва для фермерських господарств стане важливою умовою збільшення обсягів виробництва, підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів, і передусім земельних, створення вищої доданої вартості і прибутковості діяльності.

Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції у фермерських господарствах перевищує 20 % і становить по зернових і зернобобових культурах у 2018 р. 26,1 %, по соняшнику — 30,3%, по картоплі — 28,0 %, по плодово-ягідній продукції — 22,6 % (табл. 5).

Слід відзначити, що по овочевих культурах рентабельність значно зменшилася — до 7,6 %, а продукція тваринництва, за винятком молока, є низькорентабельною чи збитковою, як і частка фермерських господарств у її виробництві незначна.

З метою реалізації принципів комплексного підходу до визначення напрямів підвищення ефективності використання земельних ресурсів фермерських господарств обґрунтовано основні чинники, врахування яких дозволить збільшити результати діяльності у розрахунку на кожний гектар (табл. 6).

У більшості наукових рекомендацій кооперацію вважають для фермерських господарств важливою умовою їх ефективного розвитку. У 2019 р. Уряд зосередив увагу на підтримці розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації розглядав розвиток малого та середнього агробізнесу як один із пріоритетів і надавав державну підтримку для фермерів за багатьма напрямками. У 2019 р. для

фермерів та кооперативів передбачена: 90% компенсація вартості дорадчих послуг, 80% компенсація вартості насіння сільськогосподарських рослин вітчизняного виробництва, 70% компенсація кооперативам вартості придбаного вітчизняного обладнання, 40% компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, здешевлення кредитів, бюджетна субсидія на 1 гектар новоствореним ФГ та бюджетна субсидія на 1 члена не новоствореного ФГ [12].

На нашу думку, одноосібність господарювання є традиційною для фермерських господарств України. Ця ментальність є противагом світовим тенденціям розвитку кооперативного руху. Об'єднання малих і середніх фермерських господарств в кооперативи, або формування кооперативу на основі фермерського господарства з метою надання послуг виробничого характеру, зокрема і з обробітку ґрунту, залишається проблематичним, оскільки кожне фермерське господарство формувало технічний парк у складних умовах високих кредитних ставок, власними зусиллями консолідувало кошти, машино-тракторний парк є чи не головною умовою успішного функціонування фермерського господарства. Крім того, більшість технічних засобів фізично і морально застарілі, потребують постійного ремонту і технічного обслуговування протягом року, за що несе відповідальність власник. Тому, на нашу думку, процесам технічного і технологічного забезпечення ефективного землекористування будуть більш притаманні платні послуги, ніж кооперативні відносини.

До основних причин низької ефективності фермерських господарств відносять відсутність цілісної послідовної державної політики, спрямованої на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку, на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 га; низький рівень можливостей щодо залучення фінансових ресурсів та інвестицій для функціонування та розвитку фермерських господарств; неможливість залучення земельних ресурсів для іпотечного кредитування. Стимулювання розвитку фермерства — надзвичайно важливе завдання, яке дасть ефект у багатьох вимірах та дозволить краще підготуватися і до відкриття ринку землі у майбутньому [13, с. 27—32].

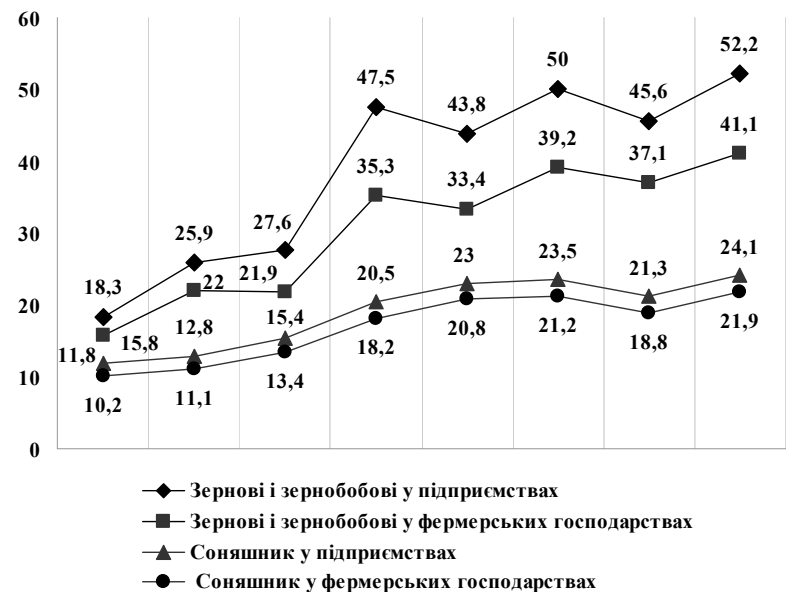


Рис. 4. Урожайність культур за категоріями господарств, ц з 1 га зібраної площі

Саме концентрація земельних ресурсів і технічне забезпечення операційної діяльності фермерських господарств є нагальною не вирішеною проблемою сьогодення. Активну участь у вирішенні таких проблемних питань бере держава. Без державної підтримки фермери не витримують конкуренції з великими підприємствами на ринку оренди земель, без дешевих кредитів не зможуть придбати сільськогосподарські угіддя у приватну власність. Це потребує розробки державних і регіональних програм розвитку фермерських господарств в умовах відкриття ринку земель, чіткої системи державної підтримки малих форм господарювання.

Таблиця 5. Рівень рентабельності продукції сільського господарства у фермерських господарствах, %

Види продукції	Роки							Відхилення 2018 р. до 2010 р.
	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Культури зернові та зернобобові	19,7	9,3	24,2	38,6	38,0	27,9	26,1	+6,4
Соняшник	63,6	35,7	40,2	71,5	64,4	41,2	30,3	-33,3
Буряки цукрові	17,5	8,2	20,9	16,1	32,7	20,0	-2,2	-19,7
Культури овочеві	26,4	22,1	20,3	43,8	21,2	19,5	7,6	-18,8
Картопля	32,4	23,0	26,1	21,5	13,0	28,9	28,0	-4,4
Культури плодові та ягідні	20,0	22,7	48,4	66,2	47,5	36,1	22,6	-2,6
Виноград	3,5	33,4	-14,7	38,2	61,7	51,3	17,8	+14,3
Молоко	21,0	21,4	19,7	20,5	23,3	25,9	18,0	-3,0
Велика рогата худоба на м'ясо	-18,0	-13,7	-10,1	3,3	-0,1	-2,1	-6,4	+11,6
Свині на м'ясо	-5,2	-5,0	1,0	2,4	-1,2	-6,7	1,1	+6,3
Вівці та кози на м'ясо	-5,8	-2,6	-14,0	-2,9	6,0	-15,1	-3,7	+2,1
Птиця на м'ясо	7,3	3,4	2,6	10,2	2,3	3,5	6,8	-0,5
Яйця курячі	14,1	9,3	x

Таблиця 6. Напрями підвищення ефективності використання земельних ресурсів у фермерських господарствах

Основні чинники	Зміст заходів
Природно-кліматичні	<ul style="list-style-type: none"> - врахування в культурі землеробства регіональних умов виробництва; - впровадження адаптивних технологій вирощування культур; - використання біологічного потенціалу природної родючості сільськогосподарських угідь
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> - раціоналізація технологічних прийомів обробітку ґрунту; - впровадження науково обґрунтованої системи сівозміни; - використання нових культур, розвиток овочівництва, садівництва, виноградарства, які забезпечують вищий вихід продукції на кожний гектар земельних ресурсів; - розвиток тваринництва і виробництво продукції вищої доданої вартості; - високоврожайні сорти і гібриди; - підвищення рівня механізації виробничих процесів, оптимізація термінів виконання технологічних операцій; - ефективна система захисту рослин і тварин; - впровадження ресурсозберігаючих технологій; - інтенсифікація виробництва, підвищення врожайності і одержання більшої кількості продукції на 1 га
Матеріально-технічні	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація і комбінування системи сільськогосподарських машин і техніки відповідно до розміру сільськогосподарських угідь і спеціалізації; - наявність виробничих об'єктів для виробництва, допоміжних і обслуговуючих процесів; - забезпечення виробництва добривами, насінням, засобами захисту рослин, паливно-мастильними матеріалами у рослинництві; - оптимізація процесів постачання кормів, ветеринарних препаратів, енергетичних ресурсів у тваринництві
Організаційно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення спеціалізації і структури виробництва і ринкова орієнтація господарств; - гнучкість і адаптованість фермерів до цінової ситуації і потреб ринку; - збільшення розмірів сільськогосподарських угідь за рахунок оренди і купівлі земель; - удосконалення організаційних і управлінських здібностей фермера на основі підвищення кваліфікації і діяльності дорадчих служб; - матеріальне і моральне стимулювання працівників; - кооперація фермерських господарств у виробництві, транспортуванні, зберіганні, реалізації і переробці виробленої продукції
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - самозайнятість і підвищення рівня життя членів фермерської родини; - підвищення рівня зайнятості і доходів у сільській місцевості; - формування почуття господаря і відповідальності за сім'ю, працівників та результати бізнесу; - участь у вирішенні соціальних проблем села, зокрема і у використанні земельних ресурсів громади; - постійне удосконалення професійного рівня, кваліфікації і компетентності фермера
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація структури сільськогосподарських угідь; - біологізація виробництва, виробництво екологічно чистої продукції; - охорона земель від забруднення, оптимальне внесення добрив і застосування пестицидів; - ґрунтозахисні технології

Джерело: адаптовано авторами на основі [11].

Проблема полягає в тому, що на сьогодні питання підтримки фермерів на ринку земельних ресурсів не має правового і юридичного обґрунтування. Активно оговорюється механізм надання кредитів фермерським господарствам на пільгових умовах для придбання сільськогосподарських угідь. Попит на кредити буде залежати від розміру кредитної ставки і умов його надання. Основна проблема малого фермера, який обробляє до 500 гектарів землі, — відсутність кредитної історії та застави, тому банки фактично відмовляються працювати з ними. З іншого боку, фермери опиняться в невигідній конкурентній ситуації. Вартість кредитів буде на рівні 5—6 відсотків, в той час великі агрохолдинги можуть їх отримати у банках ЄС з нульовою обліковою ставкою. Крім того, прогнозують, що відкриття ринку збільшить ціну на землю до 2 тисяч доларів США. І далі, як свідчить практика інших країн, ціна зростатиме в середньому на 25% на рік. Алітики Світового банку прогнозують: після відкриття ринку гектар української ріллі коштуватиме 3—3,5 тисячі доларів США [14]. Така ціна для більшості фермерських господарств недоступна.

Уряд ухвалив постанову, яка визначає напрями державної підтримки АПК у 2020 р. за програмою 1201150 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників". Ці напрями, з одного боку, є актуальними та економічно-ефективними для аграрної галузі, а з іншого — відповідають запитам самих сільгоспвиробників. Вона передбачає 4,2 млрд грн на наступні п'ять напрямів (рис. 5).

Зокрема, програма здешевлення кредитів — 1,5 млрд грн надає доступ сільськогосподарським виробникам до пільгових кредитів та зменшить їх вартість до 5%. Кредити виділятимуться на придбання землі, поточні та капітальні інвестиції та на розвиток тваринництва. Для оптимізації програми підтримки та забезпечення прозорості буде запроваджене обмеження за кредитами — до 15 млн грн на 1 суб'єкт у тваринництві, до 5 млн грн — на 1 суб'єкт на придбання землі та інші види кредитів; один клієнт — 1 уповноважений банк.

Підтримка галузі тваринництва у розмірі 1 млрд грн стане підґрунтям розвитку галузі і у фермерських господарствах.

Здешевлення компенсації техніки та обладнання вітчизняного виробництва — 1 млрд грн — основа для підвищення рівня технічного забезпечення і ефективності господарської діяльності.

Програма розвитку фермерства та кооперативів — 400 млн грн передбачена на часткову компенсація витрат, пов'язаних з наданнями сільськогосподарськими дорадчими послугами — 10 млн грн та фінансова підтримка сільськогосподарським кооперативам — 30 млн грн для збільшення кількості об'єктів місцевої переробки сільськогосподарської продукції та зростання рівня зайнятості сільського населення. На фінансову підтримку розвитку фермерських господарств буде направлено 185 млн грн, сімейним фермерським господарствам через механізм доплати на користь застрахованих осіб — 215 млн грн. Буде здійснено доплату за напрямками, які не виплачені у 2019 р. Підтримка за цим напрямом спрямована на збільшення кількості об'єктів місцевої переробки сільськогосподарської продукції, збільшення рівня зайнятості сільського населення, підвищення рівня знань та вмінь сільського населення у провадженні сільськогосподарської діяльності.

Підтримка садівництва, виноградарства та хмелярства — 400 млн грн — спрямована саме на ті галузі, потреба на які не задоволена на внутрішньому ринку і може бути успішно вирішена фермерськими господарствами.

У 2019 р. сільськогосподарськими виробниками було використано 4,34 млрд грн, їх отримали 1667 суб'єктів



Рис. 5. Напрями державної підтримки АПК у 2020 р. за програмою 1201150 "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників", млн грн

господарювання та 230 925 фізичних осіб, близько 10 тис. фермерів та 2 сільськогосподарські кооперативи [15].

У 2019 р. із Державного бюджету фактично виплачено понад 2,8 млрд гривень на розвиток фермерства, тваринництва, садівництва, компенсація за залученими кредитами та компенсація за закуплену сільгосптехніку і обладнання, а у грудні 2019 р. — понад 270 млн гривень за програмою підтримки хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників, а також 337 млн гривень за програмою фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів.

Водночас аграрії недоотримали близько 1 млрд гривень державної підтримки, оскільки виплати за 2 програмами підтримки було заблоковано у судовому порядку [16].

ВИСНОВКИ

Отже, на основі проведених досліджень ми визначили, що у користуванні фермерських господарств знаходиться більше 11 % сільськогосподарських угідь, їх кількість за період 2000—2018 рр. зменшилася на 13,7 % при зростанні площі землекористування більш як удвічі. Проведене групування за розмірами землекористування свідчить про значну поляризацію фермерських господарств — від 1 га до декількох тисяч гектар земель. Фермерські господарства на сьогодні є не тільки найбільшою за кількістю, а й потужною організаційно-правовою формою ведення господарської діяльності, питомою вагою у виробництві валової продукції становить 9,3 %, у т. ч. рослинництва — 11,9 %, тваринництва — 2,1 %. Проте, як свідчать проведені розрахунки, за показниками ефективності використання земельних ресурсів (вартістю валової продукції у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, урожайністю, рівнем рентабельності) фермерські господарства значно відстають від середніх показників по сільськогосподарських підприємствах через ряд суб'єктивних і об'єктивних чинників. Основні проблеми формування конкурентоспроможного сектора фермерства в Україні обумовлені недосконалою структурою виробництва, низьким рівнем спеціалізації і технічного забезпечення виробництва, нерозвиненою виробничою, переробною і збутовою інфраструктурою.

Впровадження розробленого комплексу заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного, соціального і природно-екологічного спрямування сприятиме зростанню результативності і ефективності діяльності фермерських господарств.

У процесах формування ринку земель зростає роль державної підтримки і правового регулювання,

оскільки фермерські господарства не мають достатніх коштів, заставних ресурсів і досвіду для конкуренції з великими підприємствами в умовах приватизаційних процесів.

Перспективи подальших досліджень будуть пов'язані із виявленням рівня технічного забезпечення і капіталізації у фермерських господарствах та його впливу на ефективність використання земельних ресурсів.

Література:

1. V.O. Boiko, L.O. Boiko Features of farm functioning under conditions of a competitive environment. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 56—61.

2. Горіховський М.В. Розвиток фермерських господарств Хмельниччини. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 79—85.

3. Полятикіна Л.І., Кадацька А.М. (2016) Стан та перспективи розвитку фермерських господарств в Україні. *Інноваційна економіка*. № 1—2. С. 43—47.

4. Мельник А.Ю. Земельні угоди фермерських господарств. *Агросвіт*. 2013. № 12. С. 2—7.

5. Дивнич О.Д., Дивнич А., Воронько-Невіднича Т.В. Управління земельними ресурсами фермерських господарств. *Економіка і суспільство*. 2019. Вип. 20. С. 209—220.

6. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2178-10&skl=10 (дата звернення 01.04.2020).

7. Ринок землі відкрили, мораторій скасували: що треба знати про новий закон. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/03/31/658748/> (дата звернення 01.04.2020).

8. Про фермерське господарство. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 45. 363 с.

9. Земельний довідник України. URL: https://mailchi.mp/latifundistmedia/zemelyniy-dovidnyk-ukrainy-2020?utm_source=%&utm_campaign=6a40719769-EMAIL_CAMPAIGN_zeminfobook&utm_medium=email&utm_term=0_a559399ab6-6a40719769-130576391&fbclid=IwAR2oQEz6zuMp3Kopte_HviuRwjMr4nY4kg_tDCEBnKFBb4oS5oDsLzYZZVg (дата звернення 25.03.2020).

10. Сільське господарство України за 2018 рік: статистичний збірник. / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 21.03.2020).

11. Шиян В.І., Гуторов О.І., Шарко І.О., Кучер А.Ю. *Економіка підприємства: наочний посібник*. Харк. нац. аграр.ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2011. 149 с.

12. Шеремета В. У 2019 році передбачено 7 напрямів фінансової підтримки спеціально для фермерів та кооперативів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2019-roci-peredbacheno-7-napryamiv-finansovoyi-pidtrimki-specialno-dlya-fermeriv-ta-kooperativiv-viktor-sheremeta> (дата звернення 01.04.2020).

13. Биба В.А., Корінець Р.Я. Економічні аспекти державної підтримки фермерських господарств України. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 27—32.

14. Україна готується до чергового "герцю за землею". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2853814-ukraina-gotuetsya-do-cergovogo-gercu-za-zemlu.html> (дата звернення 01.04.2020).

15. Держпідтримка аграріїв 2020. Кредити, тваринництво, фермерство, техніка, садівництво. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/694-derjpidtrimka-agrariyiv-2020-krediti-tvarinnitstvo-fermerstvo-tehnika-sadivnitstvo> (дата звернення 01.04.2020).

16. 3,4 млрд гривень державної підтримки отримають аграрії у 2019 році. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=74440381-5246-4bc5-86cb-f5f3e896bf73&title=3-4-MlrdGrivenDerzhavnoiPidtrimkiOtrimaiutAgrariiU2019-Rotsi>

(дата звернення 01.04.2020).

References:

1. Boiko, V.O. and Boiko, L.O. (2018), "Features of farm functioning under conditions of a competitive environment", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 56—61.

2. Horikhovskiy, M.V. (2017), "Development of Khmelnytskyi Farms", *Ekonomika APK*, vol.11, pp. 79—85.

3. Poliatykyina, L.I. and Kadatska, A.M. (2016), "State and prospects of development of farms in Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, vol.1—2, pp. 43—47.

4. Melnyk, L.Iu. (2013), "Land of farms", *Ahrosvit*, vol. 12, pp. 2—7.

5. Dyvnych, O.D. Dyvnych, A. and Voronko-Nevidnycha, T.V. (2019), "Management of land resources of farms", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 20, pp. 209—220.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Circulation of Agricultural Lands", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2178-10&skl=10 (Accessed 01 April 2020).

7. epravda.com.ua (2020), "The land market was opened, the moratorium was abolished: what to know about the new law", available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/03/31/658748/> (Accessed 01 April 2020).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "About the farm", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, vol. 45. 363 p.

9. Land directory of Ukraine (2020), available at: https://mailchi.mp/latifundistmedia/zemelyniy-dovidnyk-ukrainy-2020?utm_source=%&utm_campaign=6a40719769-EMAIL_CAMPAIGN_zeminfobook&utm_medium=email&utm_term=0_a559399ab6-6a40719769-130576391&fbclid=IwAR2oQEz6zuMp3Kopte_HviuRwjMr4nY4kg_tDCEBnKFBb4oS5oDsLzYZZVg (Accessed 25 March 2020).

10. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Agriculture of Ukraine for 2018: Statistical Yearbook", available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 21 March 2020).

11. Shyian, V.I. Hutorov, O.I. Sharko, I.O. and Kucher, L.Iu. (2011), *Ekonomika pidpriemstva: naochnyi posibnyk [Enterprise Economics: A Visual Guide]*, KhNAU, Kharkiv, Ukraine.

12. Sheremeta, V. (2020), "In 2019, there are 7 financial support areas specifically for farmers and cooperatives", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-2019-roci-peredbacheno-7-napryamiv-finansovoyi-pidtrimki-specialno-dlya-fermeriv-ta-kooperativiv-viktor-sheremeta> (Accessed 01 April 2020).

13. Byba, V.A. and Korinets, R Ya. (2018), " Economic aspects of state support for Ukrainian farms", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 27—32.

14. ukrinform.ua (2020), "Ukraine is preparing for another "Hertz for the Earth", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2853814-ukraina-gotuetsya-do-cergovogo-gercu-za-zemlu.html> (Accessed 01 April 2020).

15. agropolit.com (2020), "State support for agrarians 2020. Credits, animal husbandry, farming, machinery, gardening", available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/694-derjpidtrimka-agrariyiv-2020-krediti-tvarinnitstvo-fermerstvo-tehnika-sadivnitstvo> (Accessed 01 April 2020).

16. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Farmers will receive 3.4 billion hryvnias of state support in 2019", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=74440381-5246-4bc5-86cb-f5f3e896bf73&title=3-4-MlrdGrivenDerzhavnoiPidtrimkiOtrimaiutAgrariiU2019-Rotsi>

(дата звернення 01 April 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.04.2020 р.